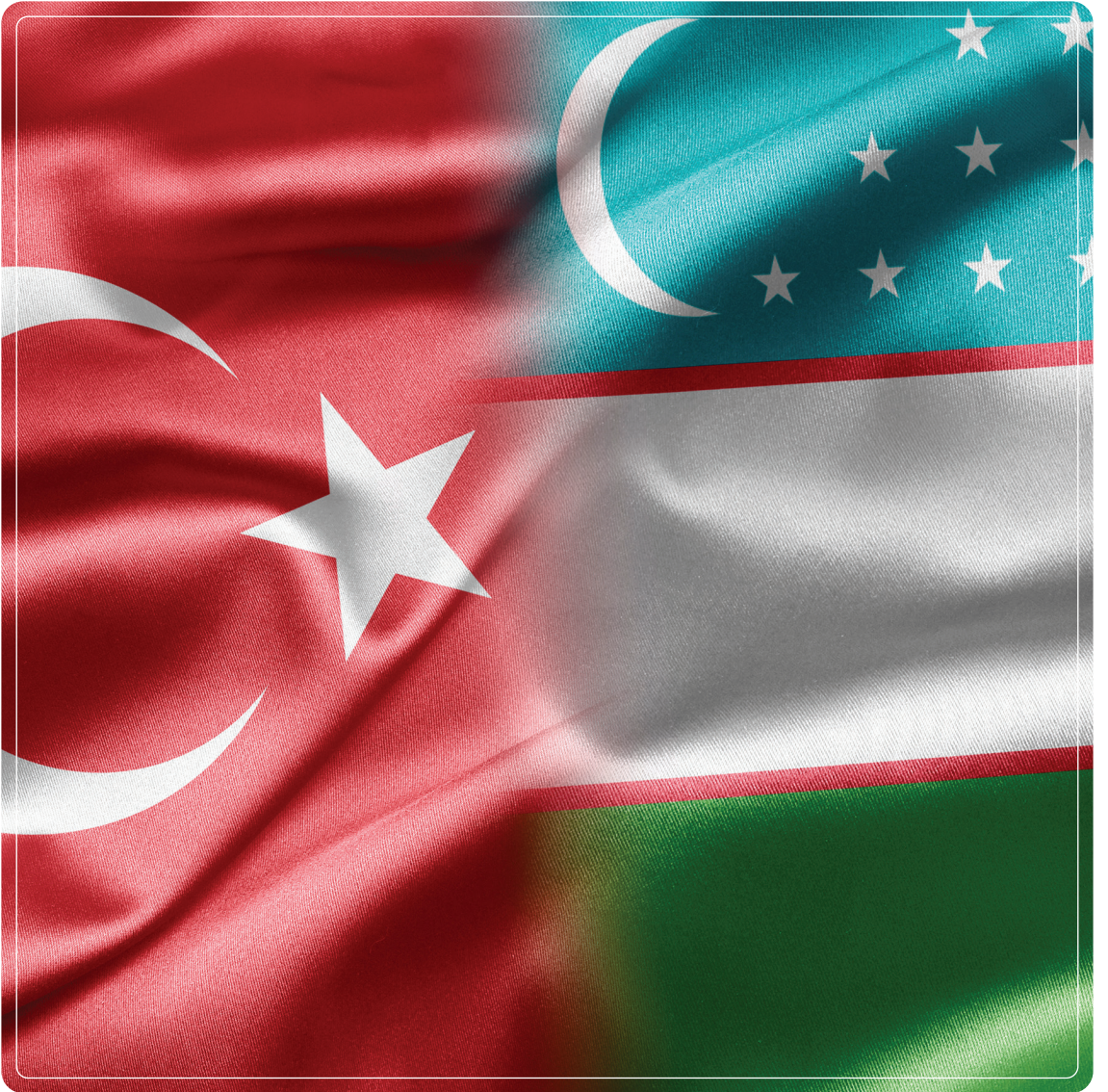

ORTA ASYA'DA YENİ İŞ BİRLİĞİ ALANLARI TÜRKİYE-ÖZBEKİSTAN İLİŞKİLERİ

DENİZ İSTİKBAL

SETA | ANALİZ

ARALIK 2021 · SAYI 357

ORTA ASYA'DA
YENİ İŞ BİRLİĞİ ALANLARI
TÜRKİYE-ÖZBEKİSTAN
İLİŞKİLERİ

DENİZ İSTİKBAL

COPYRIGHT © 2021

Bu yayının tüm hakları SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

SETA Yayınları
ISBN: 978-625-7712-58-3

Uygulama: Said Demirtaş
Baskı: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul

SETA | SİYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI

Nenehatun Cd. No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara TÜRKİYE
Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90
www.setav.org | info@setav.org | @setavakfi

SETA | İstanbul

Defterdar Mh. Savaklar Cd. Ayvansaray Kavşağı No: 41-43
34050 Eyüpsultan İstanbul TÜRKİYE
Tel: +90 212 395 11 00 | Faks: +90 212 395 11 11

SETA | Washington D.C.

1025 Connecticut Avenue, N.W., Suite 410
Washington D.C., 20036 USA
Tel: 202 223 98 85 | Faks: 202 223 60 99
www.setadc.org | info@setadc.org | @setadc

SETA | Berlin

Kronenstraße 1, 10117 Berlin GERMANY
berlin@setav.org

SETA | Brüksel

Avenue des Arts 27, 1000 Brussels BELGIUM
Tel: +322 652 0486

İÇİNDEKİLER

ÖZET	7
GİRİŞ	8
ÖZBEKİSTAN'DA BAĞIMSIZLIK SÜRECİ VE SİYASİ KONJONKTÜR	8
TÜRKİYE-ÖZBEKİSTAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ	12
İKİLİ İLİŞKİLERDE POTANSİYEL VE GELECEK PERSPEKTİFİ	14
SONUÇ	15

YAZAR HAKKINDA

DENİZ İSTİKBAL

Lisansını İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde (2016) tamamladı. Yüksek lisansını Marmara Üniversitesi Uluslararası Politik Ekonomi Bölümü'nde "Güney Kore ve Türkiye'nin Kalkınma Planlarının Ekonomi Politik Analizi" adlı tezi (2018) ile bitirdi. Doktora eğitimine İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Çin'in Afrika Yatırımlarının Ekonomi Politik Analizi (2005-2018)" adlı doktora tezi ile devam etmektedir. SETA Vakfı'nda ekonomi araştırmaları alanında çalışan İstikbal'in akademik ilgi alanları arasında ekonomik kalkınma, ekonomi politik, enerji ekonomisi, enerji güvenliği, tarım ekonomisi, uluslararası finans kuruluşları, dış yardım, Afrika ve Asya Pasifik gibi konular yer almaktadır.

ÖZET

Özbekistan reformlarını, ikili ticari ilişkileri ve iş birliği alanlarını inceleyen bu analiz iki ülkenin izleyebileceği çeşitli politikalara odaklanmaktadır.

Türk tarihinde birçok devletin kurulduğu Özbekistan coğrafyası zengin kaynaklara sahiptir. Farklı Türk boylarının yönetimiyle harmanlanan coğrafya İslam medeniyetinin de tarihi kültür başkentlerini barındırmaktadır. On dokuzuncu yüzyılın başlarında Ruslar bölgeye inmiş ve Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla da bugünkü sınırlar belirlenmiştir. Etnik kimlik, tarih ve din ayrımı gözetilmeden yapılan taksim günümüzde birçok problemin kökenini oluşturmaktadır. Rusya, Çin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) bölge üzerindeki rekabeti de mevcut problemlere yenilerini eklemektedir. Bölgesel kalkınmanın temel kaynağı olan diyalog, istikrar ve güvenliği negatif olarak etkileyen tarihsel sorunlar ve rekabet Özbekistan için de engel teşkil etmektedir. Ülkenin potansiyeli göz önüne alındığında 33 milyonun üzerindeki nüfusun istenilen düzeyde refah seviyesine sahip olmadığı anlaşılmaktadır.

Günümüzde başlatılan reformlar ise ülkenin ekonomik kalkınmasını hızlandırmayı hedeflemektedir. Siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanda başlayan reformlar ülkenin dışarıya açılmasıyla perçinlenirken Türkiye ise Özbekistan reformlarına katkı sunabilecek önemli bir ortak olarak öne çıkmaktadır. İki kadim aktör arasındaki tecrübe paylaşımı ve iş birliği siyasi, ekonomik ve toplumsal diyalog ortamına büyük yarar getirebilir. Türkiye son yetmiş yıllık süreçte birçok reformu hayata geçirmiştir. Bu reformlar eksileri ve artılarıyla ülkenin dış dünya ile entegrasyonuna ve ekonomik gelişmesine katkı sağlamıştır. Özellikle 1980'lerde hayata geçirilen dışa açılım reformları Türkiye'yi ihracat odaklı büyümeye adapte etmiştir. Özbekistan da Türkiye'nin tecrübe ettiği kırk yıllık ekonomik dönüşüm sürecine yeni başlamaktadır. Türk devletleriyle iş birliğini farklı alanlarda geliştiren Türkiye, Özbekistan ile de aynı fırsatı yakalamıştır. Mevcut fırsatın her açıdan değerlendirilmesi hem Türkiye'nin hem de Özbekistan'ın yararına olacaktır. Bu nedenle eldeki çalışmada Ankara-Taşkent ilişkileri reformları içerecek şekilde analiz edilmekte ve oluşan fırsatlar taraflar açısından incelenmektedir. Ayrıca Özbekistan reformları, ikili ticaret ve Türkiye ile ilişkiler de analiz edilmektedir.

GİRİŞ

Oğuz, Kırgız, Özbek, Kazak ve Kıpçaklar farklı Türk boylarının bileşenleridir. Türk boyları askeri ve siyasi yönetim yetenekleriyle farklı bölgelerde birçok devlet kurmuştur. Osmanlı ve Selçuklu Oğuz boyları, Hokand ve Hive ise Özbekler tarafından kurulmuş Türk devletleridir. Günümüzde bu devletlerin tarihsel hafızasına sahip olan Türkiye ve Özbekistan, bölgelerinde iki önemli aktördür. Özbekistan'da başlayan ve komşu ülkeleri siyasi ve ekonomik olarak etkilemesi beklenen reformlar bölgesel entegrasyonun güçlendirilmesi için yeni bir fırsattır. 2016'da yapılan seçimlerle iktidara gelen Mirziyoyev siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel reformlara öncülük etmektedir. Bölge ülkeleriyle ilişkileri iyileştiren, halkın sorunlarına odaklanan ve ekonomik açılıma başlayan yeni yönetim birçok açıdan dünya ile entegrasyonu hedeflemektedir. Özellikle bağımsızlıktan itibaren içe kapanan ülke açılım hamlesiyle vatandaşlarının refahını artırmayı amaçlamaktadır. Bu amacı gerçekleştirmek için Türkiye ile hareket etme eğiliminde olan Özbekistan Ankara'nın tecrübelerinden de yararlanmak istemektedir.

Ankara-Taşkent ilişkileri tarihsel anlamı ve potansiyeliyle iki ülke açısından önemlidir. Geçmiş yıllarda istenilen düzeye erişemeyen ikili iliş-

kiler Özbekistan'ın dışa açılım politikasıyla yeni bir eşiğe gelmiştir. Mevcut fırsat bütün taraflara ve diğer Türk devletlerine yarar sağlayacak bir gelişmedir. Çünkü oluşabilecek yeni iş birliği bölgenin gelişmesine de katkı sağlayacaktır. Siyasi merkezli başlayan reform ve dışa açılım ekonomi ve toplumsal alanlara da yansımış ve ülke küresel sisteme daha fazla entegre olmaya başlamıştır. Türkiye edindiği reform ve entegrasyon tecrübesiyle Özbekistan için öne çıkmaktadır. 2,2 milyar dolara ulaşmış ticaret hacmi, 1 milyar doların üzerindeki karşılıklı yatırım stoku ve 3 milyar dolarlık tamamlanmış altyapı projeleri taraflar arasındaki ticari ilişkilerin geliştiğine işaret eder. Bu minvalde Ankara-Taşkent ilişkilerinin daha da geliştirilmesi taraflara daha fazla yarar getirebilir. İki ülke arasında oluşacak yeni iş birliği imkanları dış ticaret, yatırım ve ortak girişimlere yardımcı olabilir. Özbekistan reformlarını, ikili ticari ilişkileri ve iş birliği alanlarını inceleyen bu analiz iki ülkenin izleyebileceği çeşitli politikalara odaklanmaktadır. İlk olarak reform gündemini, ardından ticari ilişkileri ve son olarak ise yeni iş birliği fırsatlarını inceleyen çalışma Türkiye-Özbekistan ilişkilerini reform gündemiyle analiz etmektedir.

ÖZBEKİSTAN'DA BAĞIMSIZLIK SÜRECİ VE SİYASİ KONJONKTÜR

Buhara, Özbek ve Selçuklu devletlerinin toprakları üzerine kurulu olan Özbekistan, Sovyetler Birliği mirası üzerinde kurumsallaşmıştır. Özbek coğrafyası bereketli tarım topraklarına sahiptir. Dünyanın en büyük pamuk üreticileri arasında yer alan Özbekistan doğal kaynaklar açısından da zengindir. 1991'de Sovyetler'in dağılmasına kadar merkezi üretim modeliyle ekonomisi kontrol edilen Özbekistan, bağımsızlık sonrası

krizlere maruz kalmıştır. Krizlerin nedenleri arasında liberal piyasa sistemine adaptasyon, otorite kontrolü ve kamu kurumlarının değişime uyum zorluğu yer almaktadır. Bağımsızlığın ardından kamu otoritesinin sağlanmasına önem veren Özbek yöneticiler Rusya, Kazakistan ve Ukrayna örneklerine kıyasla ekonomik yapıyı dış dünyaya fazla açmamıştır. Kamunun üretim tesislerinin büyük çoğunluğunu kontrol etmesi ve uluslararası finans sistemiyle entegrasyonun sağlanamaması Özbekistan'ın ekonomik gelişmesine negatif yansımıştır. Bölge ülkeleriyle ilişkilerin bağımsızlık sonrası kötüleşmesi, dış ticaretin sınırlı konumu ve izolasyon Özbekistan'ı küresel ve bölgesel gelişmelerin uzağında tutmuştur.¹

Bölgede ülke sınırlarının Sovyetler tarafından dil ve etnik köken ayırımına dikkat edilmeden çizilmesi aktörler arasındaki gerginliğin temel sebebidir. Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan sınırlarının kesiştiği noktada bulunan Fergana Vadisi anlaşmazlıkların temelinde yer almaktadır. Bölgenin en verimli ve nüfuslu sahası olan vadi üç ülkenin tarımsal üretimi için vazgeçilmezdir. Oluşan sorunlar nedeniyle sınır kapılarını tek taraflı olarak kapatan Özbekistan bölgeye mayın döşemiştir. Denizlere çıkışı olmayan ve ticaretini daha çok Kazakistan üzerinden gerçekleştiren Özbekistan potansiyelini günümüze kadar değerlendirememiş ve komşu ülkelerle ilişkileri sınırlı kalmıştır.

Farklı meslek gruplarının pamuk hasadı döneminde zorunlu şekilde tarlalarda çalıştırılması ve belediye hizmetleri için halkın ücretsiz istihdama tabi tutulması toplum-devlet arasındaki ilişkinin normalleşmesine engel olmuştur.² Özellikle kamunun siyasi eleştirilere karşı sert tutumu, ekonomik kaynakları sıkı şekilde

denetlemesi, maaşların ürün hibesi şeklinde ödenmesi ve toplumsal memnuniyete önem verilmemesi ülkeyi diğer post-Sovyet aktörlerin gerisine düşürmüştür.³

Sovyetler'in Afganistan'ı işgali sırasında geçiş güzergahı olan Özbekistan ABD'nin de işgal girişiminden etkilenen ülkeler arasında yer almıştır. Sovyet işgaline kıyasla bölgeye ABD'nin gelişiyi kaçakçılık ve uyuşturucu trafiği artmış ve sınır bölgelerindeki güvenlik önemli derecede tehdit altına girmiştir. Ancak Rusya'nın bölgede dengelenmesi amacıyla ABD ile yakınlaşma yaşanmıştır. ABD ile Afganistan'daki birliklerin lojistik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla askeri iş birliği antlaşması imzalanmış ve Washington'un bölgedeki konumu askeri üsle güçlenmiştir. 2005'te ülkede yaşanan toplumsal olayların sonrasında ABD ile ilişkileri gözden geçiren Özbekistan askeri üslerin boşaltılmasını istemiş ve üsler Rusya'ya tahsis edilmiştir.

Toplumsal muhalefetin sert şekilde bastırılması dışarıdan gelen tepkileri artırırken ülke daha fazla içe kapanmıştır. Özbekistan'ı 1991-2016 arasında yöneten ve ilk cumhurbaşkanı olan İslam Kerimov –iç ve dış şoklara rağmen– istihbarat teşkilatının da yardımıyla ölümüne kadar iktidarda kalmıştır. Kerimov'un ölümünün ardından yapılan seçimleri kazanan Şevket Mirziyoyev ülkede devlet ile halk arasındaki ilişkileri yeniden düzenlemiştir. Siyaset, ekonomi, kültür, dil ve din alanları gibi birçok sahayı kapsayan reformlar ülkeyi dünyaya daha açık hale getirmeyi amaçlamaktadır.⁴

2003-2016 döneminde başbakanlık görevini yürüten Mirziyoyev, Kasım 2016'da yapılan seçimleri yüksek oy oranıyla kazanmıştır. İktidara gelişiyi ilk cumhurbaşkanının göreve getirdi-

1 Burak Çalışkan, *Orta Asya Raporu: Dönüşüm Sürecinde Türk Cumhuriyetleri*, (İNSAMER Rapor, İstanbul: 2018), s. 14-15.

2 1991-2016 arasında kamu farklı meslek gruplarına ücretsiz istihdam politikası uygulamıştır.

3 Çalışkan, *Orta Asya Raporu*, s. 14-16.

4 Mehmet Seyfettin Erol, "Yeni Özbekistan: Geçiş Sürecinden Yükseliş Süresine Değişimin Diğer Adı", ANKASAM, 12 Eylül 2019, <https://www.ankasam.org/yeni-ozbekistan-gecis-surecinden-yukselis-surecine-degisimin-diger-adi>, (Erişim tarihi: 8 Temmuz 2021).

TABLO 1. ÖZBEKİSTAN EKONOMİSİ (1993-2026, MİLYAR DOLAR)

	GSYH	KBMG*	Büyüme	Enflasyon	Nüfus**
1993	6,9	308	-2,3	534,1	21,8
1993-2003	14,6	609	2,1	243,8	23,8
2003	12,7	585	4,2	10,7	26,0
2004-2016	44,3	1.744	7,0	11,0	28,3
2016	85,6	2.712	5,9	8,8	31,5
2017-2020	58,4	1.769	4,3	14,6	32,9
2020	59,9	1.767	1,7	12,8	33,9
2021-2026	87,0	2.416	5,6	5,6	35,8
2026	111,9	3.000	5,5	5,1	37,3

Kaynak: IMF

* ABD doları (2021-2026 dönemi IMF tahminidir)

** Milyon kişi

GSYH: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla

KBMG: Kişi Başına Düşen Milli Gelir

ği kişileri yönetimden uzaklaştıran ve yolsuzlukla mücadele planını devreye alan Mirziyoyev “Aksiyon Stratejisi”ni (Action Strategy) de hayata geçirmiştir.⁵ Kamu kurumları arasındaki iş birliğini geliştiren, istihbarat teşkilatını reformdan geçiren, devlet-toplum ilişkisini normalleştiren ve sivilleşmeyi güçlendiren bu strateji kamu ile halk arasındaki ilişkileri rehabilite etmiştir. Halkın sorunlarının çözümü için Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER) benzeri bir şikayet hattı Özbekistan Cumhurbaşkanlığı bünyesinde kurulurken 5 milyondan fazla başvurunun çözümü bu yolla sağlanmıştır. Ayrıca eski dönemde siyasi tutuklu olarak bulunan 16 binden fazla kişi serbest bırakılmış ve bu kişilerin yeniden istihdamları sağlanmıştır.⁶ Birçok alanı kapsayan reformlarla halkın yurt dışına çıkışı kolaylaştırılmış ve pek çok ülkeyle vize muafiyet antlaşması imzalanmıştır. Emekli maaşlarının nakit olarak ödenmeye başlanması ve halkın döviz alım-satı-

mına izin verilmesi iç ve dış ticaretin gelişmesine katkı sağlamıştır.⁷

Özbekistan para biriminin piyasa şartlarına göre değerinin yeniden belirlenmesi, dış ticarete tarife oranlarının düşürülmesi, finans sisteminin daha liberal hale getirilmesi, özelleştirmelerin başlaması ve yabancı yatırımcıya öncelik verilmesi küresel ekonomiyle entegrasyon düzeyini artırmıştır. Uluslararası kuruluşların ülkeyi siyasi, sosyal ve ekonomik boyutlarda gözlemlemesine izin verilmesi ise Özbekistan reformlarına olan desteği artırmıştır.⁸ Dış politikada atılan adımlarla perçinlenen reformlar bölge ülkeleriyle olan sorunların çözümüne yardımcı olmuş ve uzun süredir kapalı tutulan sınır kapıları insan ve ürün geçişine açılmıştır. Böylelikle bölgesel ticaret artmış ve siyasiler arasındaki diyalog imkanları gelişmiştir. Çok sayıda alana yansıyan reformlar eski dönemin alışkanlıklarını değiştirirken bölgesel entegrasyonu da güçlendirmiştir. Dış ticaretin ivme kazanması çerçevesinde komşu ülkelerle

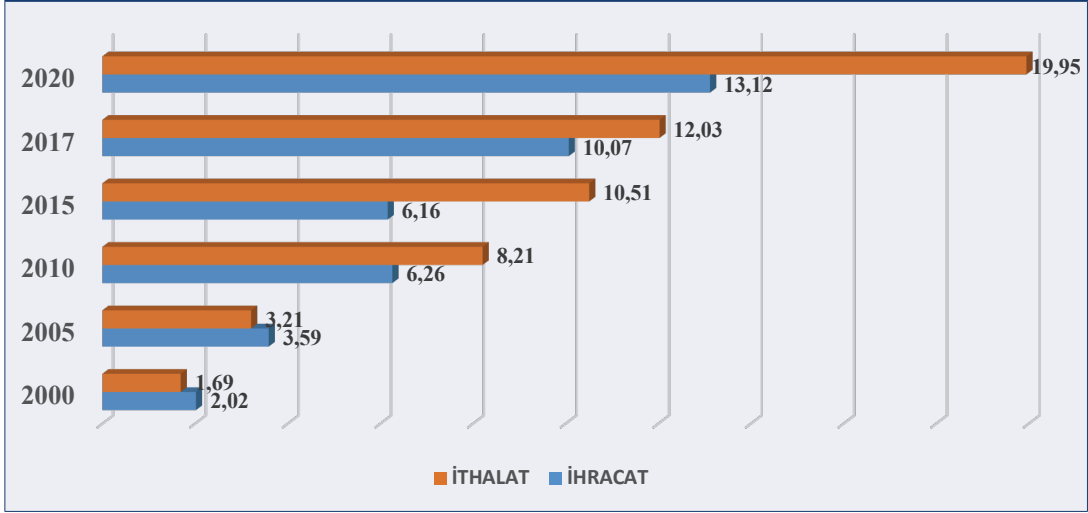
5 Action Strategy, 2017’de Özbekistan kamu kurumlarının reformunu amaçlayan aksiyon stratejisini ifade etmektedir.

6 Eldor Tulyakov, “The Pathway of Reforms in Uzbekistan: Preliminary Conclusions”, *Development Strategy Center Bülten*, Sayı: 1, (Nisan 2021)

7 Tulyakov, “The Pathway of Reforms in Uzbekistan”, s. 3-5.

8 *Reforms in Uzbekistan*, (Congressional Research Service Rapor, Washington DC: 2020).

GRAFİK 1. ÖZBEKİSTAN DIŞ TİCARETİ (2000-2020, MİLYAR DOLAR)

Kaynak: OEC ve ITC

TABLO 2. RUSYA VE POST-SOVYET ÜLKELERİ (1995-2020)

ÜLKE	1995		2020		1995***		2020***	
	GSYH*	KBG**	GSYH*	KBG**	GSYH	KBG	GSYH	KBG
Rusya	335,7	2.264	1.473,5	10.037	100,0	100,0	100,0	100,0
Kazakistan	16,6	1.061	164,8	8.732	4,9	46,8	11,2	87,0
Ukrayna	38,2	752	151,5	3.653	11,4	33,2	10,3	36,4
Özbekistan	12,4	549	55,7	1.701	3,7	24,2	3,8	16,9
Kırgızistan	1,55	329	7,47	1.146	0,46	14,5	0,50	11,4

Kaynak: IMF

* Milyar dolar

** ABD doları

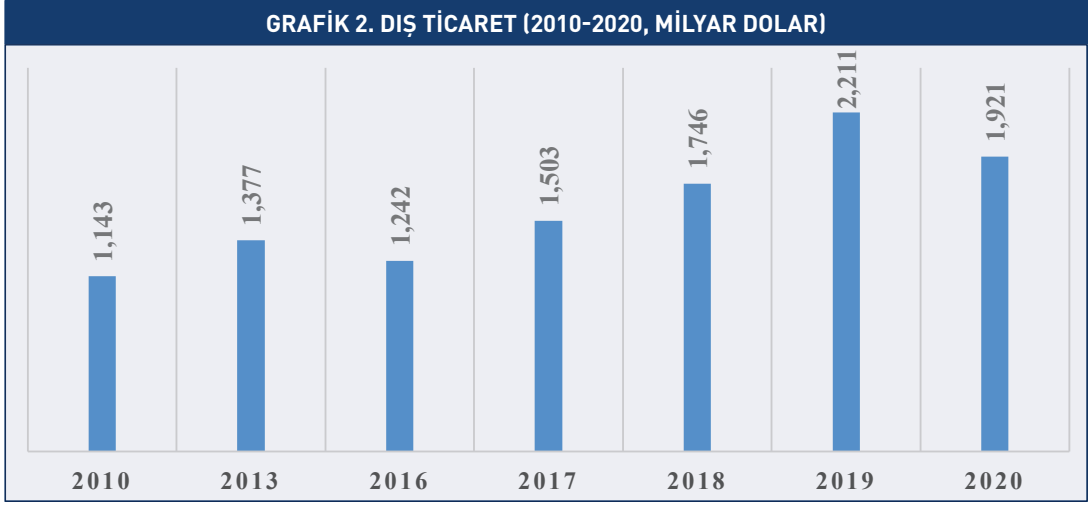
*** Rusya'ya oranla ülkelerin milli gelir ve kişi başı milli gelir düzeylerini yansıtmaktadır (Rusya=100).

KBG: Kişi Başı Gelir

ilişkilerin güçlendirilmesi Özbekistan dış politikasının temel hedefi haline gelmiştir. Otuz yıllık bağımsızlık döneminde gerginliklerle dolu olan bölgesel ilişkilerin iyileştirilmesi bütün taraflara yarar sağlayacak bir gelişmedir.⁹

9 Navbagor Imamova, "Uzbekistan Reform Pace Questioned as Presidential Election Approaches", VOA, 26 Mayıs 2021; "Uzbekistan Enters the Next Phase of Market Reforms with Renewed Support from the World Bank", Dünya Bankası, 18 Ocak 2020, <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2020/01/18/uzbekistan-enters-next-phase-of-market-reforms-with-renewed-support-from-world-bank>, (Erişim tarihi: 9 Temmuz 2021).

Tablo 1'de Özbekistan'ın 1993-2026 dönemini kapsayan ekonomik göstergeleri bulunmaktadır. Bağımsızlığın ardından ekonomik toparlanmanın olduğu ancak bunun istenilen hızla gerçekleşmediği görülmektedir. IMF'in yaptığı projeksiyonlarda ülke ekonomisinin yeni reform girişimiyle daha hızlı gelişeceği öngörülmektedir. İhracatı öncelleyen Özbekistan'ın reformlar sonrası dış ticareti daha fazla önemseyeceği anlaşılmaktadır. Grafik 1'de yer

Kaynak: TÜİK

alan veriler de ülkenin dış ticaret açısından potansiyel taşıdığına işaretler.

Özbekistan bağımsızlık sonrası liberal piyasa koşullarına geç adapte olan aktörler arasındadır. Liberal reformlara adaptasyonun zorluğu nedeniyle Özbekistan bölge ülkelerine kıyasla potansiyelini yeterince değerlendirememiştir. Tablo 2'de 1995-2020 arasında post-Sovyet ülkelerinin milli gelir ve kişi başı milli gelirlerine göre verileri bulunmaktadır. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin en büyük ekonomiye sahip üyesi olan Rusya'ya kıyasla ülkelerin milli gelir ve kişi başı milli gelir düzeyleri oran olarak yer almaktadır. Özbekistan ekonomisinin son yirmi beş yılda Rusya'ya göre nasıl bir değişim geçirdiğini görmek açısından tablodaki veriler önemlidir. Özbekistan milli gelir ve kişi başı milli gelir açısından Rusya'ya kıyasla fazla ilerleme gösterememiştir. Ayrıca kişi başına düşen milli gelir açısından hem Rusya'nın hem de bölge ülkelerinin gerisinde kalmıştır. Ancak Kazakistan milli gelirini on kattan fazla artırarak kişi başı milli gelirini neredeyse Rusya düzeyine getirmiştir. Günümüzde Özbekistan reformları yeterince değer-

lendirilemeyen mevcut ekonomik potansiyeli yeniden gündeme taşımıştır.

TÜRKİYE-ÖZBEKİSTAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Türkiye ve Özbekistan ortak kültür, dil ve tarih bağlarına sahip ülkelerdir. Özbekistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olan Türkiye ikili ilişkilerin gelişmesine büyük önem vermektedir. Zengin kültürü, doğal kaynakları ve ekonomik altyapısıyla Özbekistan, Türkiye'nin Orta Asya'daki stratejik ortaklarından biridir. Ancak geçtiğimiz on yıllarda ilişkiler istenilen düzeyde olmamıştır. 2016'da Mirziyoyev'in cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra iki ülke arasında yakınlaşma meydana gelmiştir. Bu yakınlaşmanın sonucu olarak dış ticaret hacmi genişlemiş ve yatırımlar artış göstermiştir. 2016-2019 arasında dış ticaret iki kattan fazla artarak 2,2 milyar dolara ulaşmış ancak salgın nedeniyle 2020'de gerilemiştir (Grafik 2). Türkiye'nin Özbekistan'da 1 milyar doların üzerinde yatırımı bulunurken 1.300'den fazla Türk firması ülkede faaliyet göstermektedir. Özbekistan'ın Türkiye'deki yatırımları ise sınırlı-

TABLO 3. TÜRKİYE-ÖZBEKİSTAN DIŞ TİCARETİ (2019)

İHRACAT		
ÜRÜN	MİKTAR (MİLYON DOLAR)	PAY (YÜZDE)
Kazan ve Makineler	364,0	32,0
Plastik ve Mamulleri	93,8	8,2
Demir ve Çelik	74,3	6,5
Elektrikli Makine ve Cihazlar	69,7	6,1
Mobilyalar	57,9	5,1
Diğer	475,3	41,8
Toplam	1.135	100,0
İTHALAT		
ÜRÜN	MİKTAR (MİLYON DOLAR)	PAY (YÜZDE)
Bakır ve Bakırdan Eşya	631,8	58,7
Pamuk	196,1	18,2
Çinko ve Çinkodan Eşya	139,2	12,9
Plastik ve Mamulleri	69,5	6,4
Sebze ve Meyve	22,7	2,1
Diğer	16,7	1,5
Toplam	1.076	100,0

Kaynak: TÜİK

dır ve ülkede faaliyet gösteren Özbek firma sayısı üç yüzün altındadır.¹⁰

2017'den itibaren stratejik iş birliğine dönüşen Ankara-Taşkent ilişkileri giderek güçlenmektedir. Bu güçlenmeye bağlı olarak hükümetler arasındaki iş birliği dış ticaret, yatırım ve altyapı projelerine de katkı sağlamaktadır. 1993'ten günümüze kadar Türkiye'nin Özbekistan genelinde 3 milyar doların üzerinde altyapı projesini bitirdiği bilinmektedir. Özbekistan'ın en büyük üçüncü ihracat ortağı olan Türkiye ithalatta da beşinci ülkedir.¹¹ Türkiye açısından ise Özbekistan dış ticarete istenilen düzeyde değildir. Bunun bir neticesi olarak ta-

raflar 10 milyar dolarlık dış ticaret hedefi belirlemiştir. Bu durum iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesine katkı sağlayacaktır.¹² Türk firmalarının dünya genelinde üstlendikleri altyapı projeleri göz önüne alındığında Özbekistan'a daha fazla önem verilebilir. Tarafların ilişkileri geliştirmeleriyle Türk şirketlerinin ülke genelinde daha fazla proje üstlenmeleri iki ülkeye yarar sağlayacaktır. Örneğin Özbekistan'da kara yolu, tren hatları ve enerji santrallerinin modern hale getirilmesinde Türkiye teknolojik birikimini paylaşabilir.

İki ülke arasındaki dış ticaret incelendiğinde güncel seviyenin pandemi nedeniyle istenilen düzeyde olmadığı görülmektedir. Türkiye'nin Özbekistan'a olan ihracatında kazan ve makineler,

10 "Türkiye-Özbekistan Siyasi İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ozbekistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 9 Temmuz 2021).

11 *Özbekistan Pazar Bilgileri*, (T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlikler Genel Müdürlüğü Rapor, Ankara: 2021).

12 *Özbekistan Ülke Profili*, (T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlik Genel Müdürlüğü Rapor, Ankara: 2021).

plastik ve mamulleri, demir ve çelik, mobilya ve elektrikli cihazlar öne çıkmaktadır. İthalatta ise bakkır, pamuk, çinko, plastik ve tarım ürünleri büyük yer kaplamaktadır. Taraflar arasındaki dış ticaret profili Özbekistan'ın dış ticaret yapısıyla örtüşürken Türkiye açısından ise farklılıklar vardır. Özbekistan'a işlenmiş ve teknolojik ürünleri ihraç eden Türkiye ham madde ve doğal kaynak ithal etmektedir (Tablo 3). İlerleyen yıllarda Özbekistan ekonomisinin ihracat temelli büyüme hedefine bağlı olarak dış ticaret profili değişebilir.

Özbekistan pamuk, altın ve uranyum gibi ürünlerde dünyanın en büyük üreticileri arasında yer almaktadır. Ülkenin toplam ihracatında da büyük yer kaplayan bu ürünler Özbekistan ekonomisi için önemlidir. İthalatta ise imalat sanayiinin öne çıkması ülkenin üretim gücünün istenilen düzeyde olmadığını göstermektedir. Türkiye'nin aksine dış ticareti uzun yıllar serbestleştirmeyen Özbekistan, Türk yatırımcılar açısından bakir bir coğrafyadır. Türkiye'nin ithal ettiği ürünler açısından önemli bir partner olan Özbekistan değerlendirilmesi gereken bir ülkedir. Bu nedenle ikili ticaret hacmi sadece belli sektörlerde artmamalı ve iki taraf ticari ilişkilerden eşit düzeyde yarar görmelidir.

İKİLİ İLİŞKİLERDE POTANSİYEL VE GELECEK PERSPEKTİFİ

Özbekistan'ın siyasi, ekonomik ve toplumsal reformları Orta Asya'nın gelecek on yıllarına etki edebilecek bir gelişmedir. Bölgenin refah, istikrar ve güvenliğine katkısı olan bu reformlar komşular arasındaki sorunların çözümüne de katkı sağlayabilir. Kırgız, Özbek ve diğer etnik grupların on yıllara dayanan anlaşmazlıkları bölgeye oldukça zarar vermiştir. Yeni Özbek yönetimi sınır sorunları dahil birçok problemin çözümü

için müzakereler yürütürken ekonomik entegrasyonu da güçlendirmek istemektedir. Bu gündeme bağlı olarak iç ve dış politikada değişimin getirdiği reform hamlesi bölgenin kalkınmasına büyük yarar sağlayabilir. Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerini daha da geliştirmek isteyen Türkiye ise Özbekistan ile iş birliğine gitmelidir. İki ülke arasındaki iş birliği fırsatlarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Enerji ve imalat sanayii sektörlerinin modernleştirilmesi için ortak girişimler yapılabilir. Sanayi ve Enerji bakanlıkları arasında artacak iş birliği ve tecrübe paylaşımı ticaret hacminin ve diplomatik ilişkilerin gelişimine katkı sağlayabilir.
- Finans sisteminin ikili transferlerde daha etkin kullanımı için Türk ve Özbek bankaları karşılıklı temsilcilikler açabilir.
- Türkiye'den uzmanlar reformlar için kurullara dahil edilebilir ve Türk liberalleşme atılımındaki tecrübeler Özbekistan ile paylaşılabilir.
- Finans sektörü uluslararası piyasalara açılım için teşvik edilebilir. Sektör uluslararası piyasalara açılırken finansal sistemin buna hazır olduğundan ve gerekli finansal altyapısının oluşturulmuş olduğundan emin olunmalıdır. Bu bağlamda dönüşüm zamana yayılabilir. Türk bankacılık düzenleme kurumlarının benzerleri Özbekistan'da da kurulabilir.
- Tarım sektörünün modernleştirilmesi için bakanlıklar birlikte çalışabilir. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) aracılığıyla yeni tarım uygulamaları hayata geçirilebilir.
- Büyük çoğunlukla Rusya'dan ithal edilen hazır gıda, hayvan ve diğer tarımsal ürünlerin Türkiye'den ithalatı kolaylaştırılabilir. Türkiye'den ithal edilecek tarımsal ürünlerin pek çoğunda yüzde 30'un üzerinde

- gümrük vergisi bulunurken Rusya için aynı oran yüzde sıfırdır.
- Mesleki eğitim konusunda ortak programlar hayata geçirilebilir. Ayrıca Maarif Vakfı ülkede yeni okullar açabilir ve ikili iş birliği artırılabilir.
  - Özbekistan'ın Latin harflerine geçişinde uzman değişim programları karşılıklı olarak hayata geçirilebilir. Milli Eğitim Bakanlığı aracılığıyla Özbek öğretmenlere eğitim verilebilir. Karşılıklı değişim programlarına öğretmenler de dahil edilebilir.
  - Türk ve Özbek firmalarının iş gücü ve yatırımlardan daha fazla yararlanması için kamu teşvikleri karşılıklı olarak artırılabilir.
  - Altyapı projeleri için Ulaştırma bakanlıkları arasındaki iş birliği daha kurumsal hale getirilebilir.
  - Telekomünikasyon altyapısının modernleştirilmesi için Türk Telekom'un önderliğinde ortak projeler yürütülebilir.
  - Yeni hastane ve kliniklerin inşası ve yönetimi için ortak girişimler hayata geçirilebilir.
  - Savunma sanayiinde iş birliği artırılabilir. ABD'nin Afganistan'dan geri çekilmesiyle bölgede oluşabilecek güç boşluğu Özbek ordusunun modernleştirilmesini gündeme getirmiştir. Türkiye yeni nesil savunma sanayii ekipmanlarının üretimi, kullanımı ve bakımı için Özbekistan ile ortak projeler yürütebilir.
  - Avrupa Birliği Gümrük Birliği üyesi olan Türkiye'ye Özbek firmaların yatırımları teşvik edilebilir. Rusya üzerinden giden ürünlere alternatif rotaların oluşturulması Özbek ticaretinin daha istikrarlı hale gelmesine yardımcı olabilir.
  - Özbekistan turizm sektörünün geliştirilmesi için Türkiye'nin tecrübesinden yararlanılabilir.

- Ortak akademik program ve öğrenci değişim çalışmaları çoğaltılabilir. Kazakistan ve Kırgızistan'da olduğu gibi Türkiye-Özbekistan ortaklığında yeni üniversiteler kurulabilir.
- Ortak üretim tesisleri teşvik edilirken Türkiye'nin uluslararası pazarlara ulaşım altyapısı örnek olarak alınabilir.
- Altın ve pamuk üretiminde modern bir altyapının oluşturulması için ortak girişimler yapılabilir. Özbekistan'ın üretim altyapısının güçlendirilmesi için Türkiye ortaklığı ve modeli ülkenin adaptasyon sürecinin kısılmasına yardımcı olabilir.
- Kamunun hizmet odaklı dönüşümü için Türkiye'nin kurumsal tecrübesinden ortak kurullarla yararlanılabilir.

SONUÇ

Özbekistan verimli tarım toprakları, yetişmiş insan gücü, doğal kaynakları ve ekonomik potansiyeliyle önemli bir ülkedir. 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan ülke birçok zorlukla karşılaşmıştır. Sosyalist yönetim modelini revize eden Özbek yöneticiler liberal reformları tam anlamıyla uygulamamış, ülkenin ilk cumhurbaşkanının izlediği politikalar ise küresel sisteme uyumu engellemiştir. 2016'da yapılan seçimlerle iktidara gelen Mirziyoyev ise ülkede siyasi, ekonomik ve toplumsal reformlar yapmaya başlamış ve toplum-devlet arasındaki ilişkiler rehabilite edilmiştir. Beş yıllık süreçte seçimler daha demokratik hale getirilmiş, politik tutuklular serbest bırakılmış, dış ticarete önem verilmiş ve yatırımlar teşvik edilmiştir. Bölge ülkeleriyle ilişkilerini de geliştiren Özbekistan farklı aktörlerle iş birliğini ileri seviyelere taşımıştır. Türkiye ile olan ikili ilişkiler de çeşitli alanlarda gelişmeye başlamıştır. Ayrıca Türkiye'nin reform tecrübesi Özbek yöneticiler tarafından örnek

alınmıştır. İstenilen seviyeye ulaşamayan Ankara-Taşkent ilişkileri reform gündemiyle tekrar canlanmıştır. İkili ilişkilerin stratejik ortaklığa dönüşmesi ülkeleri siyasi, ekonomik ve toplumsal olarak yakınlaştırmıştır. Bu yakınlaşmaya bağlı olarak iki ülke farklı alanlarda iş birliğini geliştirme fırsatı yakalamıştır.

Orta Asya ülkeleri için de önem arz eden Özbek reformları bölgenin ekonomik kalkınmasına ve güvenliğine katkı sağlayacak potansiyele sahiptir. Türk devletleri arasındaki ilişkilerin gelişmesi Türkiye'nin de yararına olan bir atılımdır. Özbekistan'ın tecrübe ettiği reform süreci Türkiye'nin de yaşadığı bir girişimdir. Bu minvalde iki

Türk devleti arasında tecrübe paylaşımı, finansal yardımlaşma ve dayanışma hem bölgenin gelişimine hem de ülkeler arasındaki iş birliğine katkı sunabilir. Dış ticarete belirlenen 10 milyar dolarlık hedefin yakalanması da ikili iş birliğine, diyalog ortamına ve tarafların yaklaşımlarına bağlıdır. Türk Konseyi ile bir araya gelen Türk devletleri için Özbekistan reformları daha fazla iş birliği imkanı sunmaktadır. Böylelikle kalkınma, güvenlik, istikrar ve refahın artması için Özbekistan farklı aktörlerle iş birliğini geliştirebilir. Bu süreçte ekonomik kalkınma tecrübesiyle Türkiye, Özbekistan ile ilişkilerini reformlara yardımcı olarak güçlendirebilir.

ORTA ASYA'DA YENİ İŞ BİRLİĞİ ALANLARI TÜRKİYE-ÖZBEKİSTAN İLİŞKİLERİ

DENİZ İSTİKBAL

SETA | ANALİZ

Bu analizde Türkiye-Özbekistan ekonomik ilişkileri, Özbek reformları ve iki ülke arasındaki iş birliği fırsatları analiz edilmektedir. Oğuz, Büyük Selçuklu ve Hive Hanlığının doğum yeri olan Özbekistan Türk ve İslam dünyası için zengin kültürel mirasa sahip kadim başkentlerden biridir. Orta Asya'nın nüfusu en fazla ülkesi olan Özbekistan, Türkiye için uzun yıllar ilişki kurulamayan bir bölge olarak akıllarda yer etmiştir. Rus İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği'nin benimsediği politikalar nedeniyle potansiyelinin altında kalan Özbekistan ile ilişkiler günümüzde gelişmeye açıktır. Yirmi birinci yüzyılda Türk Konseyi'nin stratejik aktörleri Türk devletlerinin ikili ve çoklu ilişkilerini her alanda geliştirmek için çabalamaktadır. Bu çabanın sonucu olarak ilişkilerin boyutu ve önemi artmıştır. Tarafların beyanlarına da yansıyan değişim iki ülkeye de yarar getirebilecek yeni bir açılım politikasıdır. Türkiye örneğinden hareketle Özbekistan'ın reformlara başlaması açılım politikasının yeni evresi olarak görülmelidir.

www.setav.org

ANKARA • İSTANBUL • WASHINGTON D.C. • BERLİN • BRÜKSEL